

СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА. МІЖДИСЦИПЛІНАРНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В ЕКОНОМІЦІ

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/ves.2023.64.0.6413>

УДК 364:314.145 (477.8)
JEL J18; O15; R23

ПРОАКТИВНІ ЗАХОДИ СІМЕЙНОЇ ПОЛІТИКИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗНИЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ВРАЗЛИВОСТІ НАСЕЛЕННЯ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ

Роман Теслюк

*Державна установа «Інститут регіональних досліджень
ім. М. І. Долишнього Національної академії наук України»,
79026, м. Львів, вул. Козельницька, 4,
e-mail: r.teslyuk@gmail.com; ORCID: 0000-0003-4562-1663*

Анотація. Повномасштабна війна суттєво загострила соціально-демографічні проблеми Карпатського регіону. Задля запобігання надмірному скороченню людності регіону необхідним є стимулювання народжуваності. Мета статті – обґрунтування проактивних заходів сімейної політики, що дадуть змогу збільшити народжуваність, уникнувши при цьому ризиків загострення соціальної вразливості населення Карпатського регіону. У дослідженні використано низку загальнонаукових та спеціальних методів дослідження: метод аналізу і синтезу – для аналізу змісту та результатів реалізації державних і регіональних стратегій та програм; індуктивний та дедуктивний методи – для формулювання головних напрямів реалізації проактивних заходів сімейної політики; абстрактно-логічний метод – для теоретичних узагальнень і формування висновків. Аналіз стратегій та програм регіонального розвитку, заходів з реалізації сімейної політики в областях Карпатського регіону засвідчив недостатній рівень їхнього впливу на демографічну ситуацію. Задля зниження темпів скорочення чисельності населення регіону необхідно посилити існуючі та розробити нові програмно-стратегічні документи на державному, регіональному та місцевому рівні. Передусім це стосується розроблення проактивних заходів сімейної політики, що мають реалізовуватися за такими напрямками: податкові пільги та інша фінансова допомога сім'ям (в залежності від кількості дітей), поліпшення функціонування дошкільних закладів освіти, забезпечення гнучких форм праці для молодих матерів, пільгове медичне обслуговування для вагітних та молодих матерів, створення центрів дитячої опіки та ранньої освіти. Такі заходи повинні реалізовуватися передусім в напрямку усунення бар'єрів прийняття сім'ями рішень про народження дітей та забезпечення їхніх потреб.

Ключові слова: *сімейна політика, проактивні заходи, соціальна вразливість, пронаталістська політика, Карпатський регіон України.*

Постановка проблеми. Російсько-українська війна значно поглиблює соціально-демографічну кризу в Україні та її регіонах. Загальна макроекономічна ситуація, втрата чи суттєве звуження джерел існування, інфляція, локальні секторальні кризи та інші чинники суттєво знизили якість життя населення регіону, а передусім соціально вразливих його верств – сімей з дітьми, дітей, людей похилого віку, неповносправних, самотніх, непрацездатних тощо. Більше того, військова ескалація зумовила перехід до категорії вразливих верств багатьох людей, котрі перед повномасштабним вторгненням росії до таких не належали – одинокі матері, діти, що втратили одного або двох батьків, неповносправні з числа ветеранів війни та постраждалих ВПО. Також такий перехід відбувається через загибель близьких родичів, зокрема, втрату годувальника сім'ї, каліцтво, погіршення здоров'я, втрату житла, всього майна чи значної його частини, втрату роботи, бізнесу, інші економічні збитки, неможливість повноцінного навчання, емоційно-психологічні порушення тощо.

Усе це відбувається на тлі посилення депопуляції та деформації демографічних структур в Карпатському регіоні. Незначний природний приріст населення регіону на початку 2010-х рр. змінився у 2015 р. на постійно зростаюче природне скорочення – за останні 7 років сумарно на 141,8 тис. осіб, з яких половина – за 2020 і 2021 рр. [1]. Це скорочення не компенсовувалося міграційним приростом населення (офіційно зареєстрованих +16,8 тис. ос. за цей само період), а навпаки, посилювалося відтоком трудових та освітніх мігрантів. Міграція мала сезонний і, здебільшого, циркуляційний характер, що з часом призводило до усталення економічних, трудових, родинних чи інших зв'язків та, як наслідок, еміграції.

Повномасштабна війна спровокувала в регіоні ситуативну деформацію статевої та шлюбної структури населення працездатного (зокрема й репродуктивного) віку. Виїзд жінок та дітей за кордон, залученість здебільшого чоловіків до збройних сил посилити темпи зниження народжуваності. Нормалізація цієї структури прямо пропорційно залежить від тривалості війни та темпів економічного відновлення.

Задля запобігання надмірному скороченню населення першочерговим завданням є збільшення рівня народжуваності у регіоні. Цьому повинно сприяти розроблення і реалізація проактивних заходів сімейної політики, що повинні бути неодмінними атрибутами загальнодержавних, макрорегіональних, обласних та місцевих програмно-стратегічних ініціатив.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Світові тенденції та критичний аналіз змін форм сімейної політики визначено в Оксфордському міжнародному довіднику із сімейної політики [2]. У ньому також з'ясовано, якою мірою проблеми сім'ї, ролі та практики батьків мобілізують державну політику та відповідні установи в різних частинах світу. За висновками Лі та Жанга [3], сучасні дослідження політики сприяння сім'ї (*family-friendly policies*) зосереджені на справедливості політики, послугах догляду за дітьми, задоволеності працівників і гнучкості роботи. Бюргіссер та Гойзерманн [4] визначили, що сімейна політика дедалі частіше визначається не лише як соціальна

політика, а й як політика соціальних інвестицій, що сприяє зайнятості та формуванню людського капіталу.

Прикладом цілісного державного стратегічного документу, що має чітку пронаталістську та просімейну спрямованість, є Демографічна стратегія Польщі [5]. Необхідність реалізації сімейної політики як частини політики демографічної обґрунтовано у Стратегії демографічного розвитку України до 2015 року [6]. Науковцями ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М.І. Долишнього НАН України розроблено основи Концепції соціально-демографічної політики Карпатського регіону України на період до 2030 року, інституційне забезпечення та сучасні форми й інструменти її реалізації [7].

Б. Крімер [8] визначив пріоритетні сфери розвитку сімейної політики в умовах великого міста: розвиток сфери послуг з догляду за дитиною, сприяння зайнятості батьків, формування ефективної системи відпусток, сприяння доступності житла, поширення гендерної рівності. Важливим висновком є підтвердження зв'язку інтенсивності народжуваності з охопленням дітей дошкільними закладами. До інших заходів сімейної політики Б. Крімер [9] зараховує цільову фінансову підтримку або зниження податкового навантаження для сімей з дітьми при використанні послуг з догляду за дитиною, ширшу підтримку вразливих груп сімей із дітьми, розвиток сфери індивідуального догляду за дітьми. Л. Черенько [10] визначила, що програми соціальної підтримки чинять найменший ефект на вразливі сім'ї з дітьми, котрі традиційно мають найвищі ризики бідності (багатодітні, з дітьми без одного з батьків). С. Ничипоренко [11] здійснила аналіз демографічного і соціально-економічного становища українських сімей та порівняльну оцінку соціального захисту сімей у зарубіжних країнах.

Російсько-українська війна сформувала нові умови реалізації демографічної політики, що повинна враховувати ризики соціальної вразливості населення Карпатського регіону. Задля вирішення завдань запобігання надмірному скороченню населення потрібний пошук відповідних проактивних заходів сімейної політики, що були б адекватні сучасним викликам соціально-економічної нестабільності.

Постановка завдання. Війна суттєво загострила демографічні проблеми Карпатського регіону, головною з яких є падіння народжуваності. Мета статті – обґрунтування проактивних заходів сімейної політики, що дадуть змогу збільшити народжуваність, уникнувши при цьому ризиків загострення соціальної вразливості населення Карпатського регіону.

Викладення основного матеріалу. Сімейна політика є одним з найважливіших напрямів демографічної та соціально-економічної політики більшості розвинутих країн світу. У відповідь на демографічні виклики сьогодення, головно на проблему старіння та ризики дефіциту працівників, Європейський союз з-поміж інших напрямів демографічної політики значну увагу приділяє просімейній політиці, що покликана знизити соціальну вразливість сімей з дітьми. Головні цілі політики підтримки сім'ї в ЄС [12, с. 71]: 1) компенсація сім'ям витрат на дитину (дітей) з метою вирівнювання життя сімей з дітьми та без дітей; 2) зменшення рівня бідності сімей з дітьми; 3) підвищення добробуту дітей, їхній пізнавальний та соціальний розвиток; 4) підвищення рівня фертильності; 5) підвищення рівня жіночої зайнятості, створення

балансу між роботою та сімейним життям; 6) підвищення гендерної рівності, як з точки зору опіки за дітьми, так і стосовно результатів на ринку праці [13].

Сімейна політика в ЄС має чіткий пронаталістський характер, на що вказують головні соціально-економічні інструменти її реалізації: грошова допомога (одноразові фіксовані виплати при народженні дитини, періодичні виплати на дитину певного віку), податкові знижки (зокрема, пільгове кредитування), відпустка по догляду за дитиною, послуги дошкільних закладів, гнучкі форми зайнятості, пільгове медичне обслуговування, мережа послуг по догляду за дітьми, натуральна допомога тощо.

Результати реалізації цих заходів загалом сприяють досягненню позитивного ефекту, однак часто він незначний. Аналіз даних по 16 країнах ОЕСР за 20-річний період показав, що країни з дуже низьким сумарним коефіцієнтом народжуваності (СКР) – 1,3 і нижче – можуть збільшити цей показник до 1,5, проте практично неможливо досягнути рівня простого відтворення населення (СКР=2,15) [14].

Чітку проактивну сімейну політику, спрямовану на підвищення народжуваності, проводить Польща. Демографічна стратегія цієї країни [5] містить такі напрями: 1) зміцнення сім'ї через фінансове забезпечення та підтримку в задоволенні потреб у житлі; 2) зняття бар'єрів для людей, які хочуть мати дітей, наприклад, шляхом розвитку ринку праці, дружнього до сім'ї, розвитку охорони здоров'я, підвищення якості та організації освіти, а також розширення форм догляду за дітьми; 3) підвищення якості управління та реалізації політики на рівні центральної та місцевої влади. Головною метою стратегії визнано «вихід із пастки низької народжуваності та наближення до рівня народжуваності, який гарантує заміну поколінь».

В Україні на сьогодні залишається чинною розроблена ще у 2006 р. Стратегія демографічного розвитку до 2015 р. [6], Основними проблемами демографічного розвитку в Стратегії визнавалися формування та розвиток сім'ї, зміни шлюбно-сімейної ситуації, зниження народжуваності, погіршення стану здоров'я населення, проблеми його старіння, значна диференціація рівня демографічного розвитку регіонів, а також проблеми регулювання міграційних процесів. Зрозуміло, що основні положення цієї Стратегії не враховують сучасних викликів. Наявність у завданнях значної кількості пріоритетних напрямів фактично розпорошують зусилля центральних та регіональних органів влади.

Після Стратегії демографічного розвитку до 2015 р. відповідних документів, що стосувалися б суто демографічного розвитку, не кажучи про сімейну політику, прийнято не було. У 2021 році Указом Президента України від 2 червня 2021 року №225/2021 затверджено Стратегію людського розвитку [15]. У ній вказується на найнижчий у Європі показник народжуваності, та міститься оперативна ціль «1.4. Ужиття заходів для стимулювання народжуваності». Проте ця ціль містить лише 3 завдання, дотичні до сімейної політики: медична допомога при пологах та новонародженим, розвиток мережі дошкільних закладів та розвиток системи підготовки батьків до народження дитини.

Для досягнення позитивних змін у народжуваності потрібна тривала дія відповідних чинників. Тому ефективність сімейної політики, виражена у поліпшенні певних демографічних показників, відчувається, як правило, у середньо- та довгостроковій перспективах.

Можливості регіональної влади стосовно реалізації пронаталістської сімейної політики полягають передусім у поліпшенні середовища проживання населення, створення сприятливих соціально-економічних умов, відповідної житлової, соціальної (насамперед медичної та освітньої), транспортної інфраструктури, що стимулюватиме людський розвиток загалом, в т.ч. позитивно впливатиме на репродуктивну поведінку мешканців регіону.

На регіональному рівні у прийнятих в 2019–2020 рр. Стратегіях областей Карпатського регіону (на 2021–2027 рр.) [16; 17; 18; 19] головними цілями є розвиток людського капіталу та поліпшення якості життя населення. В областях регіону діяла та діє низка комплексних галузевих програм, програм регіонального розвитку, розвитку освіти, підтримки молоді тощо. Основні заходи, що реалізовувалися за цими програмами, були спрямовані на покращення умов для людського розвитку: функціонування сфери охорони здоров'я, освіти, соціального захисту, поліпшення інфраструктури, транспортної доступності.

Враховуючи стійку тенденцію падіння народжуваності стратегічною пріоритетною ціллю демографічної політики має бути підвищення народжуваності. Підтримуючим чинником на регіональному рівні є створення умов для забезпечення двох базових потреб сім'ї – житла та зайнятості. В Карпатському регіоні діють регіональні програми забезпечення житлом, однак вони стосуються лише окремих категорій населення та мають обмежені бюджети. Зокрема, у Львівській області діє «Комплексна програма надання житлових кредитів окремим категоріям громадян у Львівській області на 2021–2025 роки» [20], в якій передбачено 2 напрямки: «Підтримка індивідуального житлового будівництва на селі «Власний дім» і «Забезпечення молоді житлом у Львівській області». На 2021 р. за цими напрямками було виділено лише 4,573 млн грн, що повинно було забезпечити будівництво (чи його завершення) 13 будинків у селах та придбання 2 квартир. На 2022 р. було виділено 1,92 млн грн, а на 2023 р. – 1,215 млн.

За умови залучення більших ресурсів ця програма може бути ефективною, адже умови надання житлових кредитів мають чітко пронаталістський характер: позичальник, що має 1 дитину, звільняється від сплати відсотків за користування кредитом, позичальнику з 2 дітьми, крім цього, за рахунок бюджетних коштів погашається 25 % від суми зобов'язань за кредитом, з 3 і більше дітьми – 50 %. Відсотки за користування кредитом також не нараховуються військовослужбовцям, учасникам АТО/ООС.

Схожа програма діяла в Закарпатській області, однак вона стосувалася лише окремих категорій населення – «Комплексна соціально-економічна програма забезпечення молоді, учасників АТО/ООС та ВПО житлом у 2018–2022 роках» [21]. На її реалізацію у 2018 р. було виділено 19 млн грн, які спрямовувалися на житлове кредитування, зокрема, на оплату першого внеску, а також на виявлення придатних для будівництва житла земельних ділянок, завершення розпочатих будівництв, виявлення гуртожитків, що використовувалися не за призначенням.

Одним з напрямів проактивної сімейної політики, що сприяють запобіганню соціальній вразливості сімей з дітьми, є сприяння зайнятості. На регіональному рівні цей напрям реалізовується обласними та районними центрами зайнятості,

однак важливими також є ініціативи регіональної влади стосовно мікро-, малого та середнього підприємництва. Зокрема, йдеться про поширення практик сімейного фермерства, розвиток інституцій підтримки бізнесу, розширення мережі об'єктів ринкової, фінансової та інформаційної інфраструктури на сільських територіях, впровадження несільськогосподарських видів економічної діяльності на сільських та гірських територіях, що в сукупності дасть змогу запобігти скороченню там чисельності населення. Важливим пронаталістським напрямом у діючій Стратегії Львівської області є модернізація сімейної політики в напрямку створення сприятливих умов для поєднання зайнятості з народженням і вихованням дитини. Одним з важливих заходів у цьому напрямі було створення у дитячих закладах освіти (ДЗО) груп з гнучким графіком роботи.

Загалом окремі напрями регіональної політики мають чіткий пронаталістський характер, однак їхня реалізація фактично не впливає на народжуваність, оскільки виділені кошти регіональних бюджетів дають змогу профінансувати лише незначну кількість таких заходів.

Початковим завданням для вирішення проблеми низької народжуваності та демографічного розвитку України й її регіонів є розробка нової Стратегії демографічного розвитку України на середньо- та довгострокову перспективу з урахуванням воєнних та післявоєнних умов. На відміну від існуючої Стратегії, слід чітко визначити головну мету, на реалізацію якої повинні бути спрямовані усі заходи демографічної й демографічно орієнтованої соціально-економічної політики. Враховуючи значне загострення демографічної кризи (а за умов неповернення більшої частини вимушених зовнішніх мігрантів та ймовірної повоєнної еміграції – виникнення демографічної катастрофи), така мета має стосуватися проактивної сімейної політики й зростання народжуваності. Поліпшення демографічної ситуації не може бути досягнуто за короткий проміжок часу, це – довготривалий цілеспрямований процес зміни демографічної поведінки в частині збільшення народжень, що за умов зваженої міграційної політики у короткостроковій перспективі дасть змогу сповільнити темпи скорочення чисельності населення, а в середньо- та довгостроковій – може стабілізувати чисельність населення, збалансувати його вікову структуру, уникнути диспропорцій на ринку праці та, відповідно, підвищити соціальну резильєнтність. Тобто демографічна політика України та її регіонів передусім повинна бути пронаталістською і просімейною.

Вагомі та стійкі результати проактивної сімейної політики можуть бути отримані за умов їхньої узгодженості та взаємодоповнення на державному, регіональному та місцевому рівнях у відповідних стратегічних та програмних документах.

Діючі в Карпатському регіоні програми, що містять певні заходи з підтримки сім'ї, не є комплексними та не стимулюють прийняття репродуктивних рішень. Найчастіше ці програми зосереджуються на підтримці сімей чи окремих категорій населення, що опинилися в скрутному становищі. Польський досвід свідчить, що така вибірковість є неефективною [22, с. 146–147]. Підтримка передусім сімей з низькими доходами підштовхує їх до тіньової зайнятості чи відмови від пошуку роботи взагалі. Внаслідок обмеженості ресурсів, регіональні та місцеві органи влади не можуть значним чином

вплинути на поліпшення демографічних показників, багато заходів мають інформаційно-пропагандистський характер.

Прямі заходи стимулювання народжуваності (грошові виплати при народженні дитини) є важливим та дієвим інструментом, однак вони дають ефект передусім у нижчих дохідних шарах суспільства, що зрештою не сприяє підвищенню якості їхнього життя. Розмір такої допомоги повинен покривати передбачувані витрати, пов'язані з задоволенням потреб розвитку дітей (освітні, культурні, відпочинкові тощо). В протилежному випадку народження дитини загострює соціальну вразливість сім'ї.

Головною економічною перешкодою для народження дітей є ризик зниження добробуту сім'ї, а у випадку великої кількості дітей – ризик бідності. Поява дитини у сім'ї, особливо другої чи третьої, різко збільшує сімейні видатки при зменшенні доходів, як правило, в матері. Зростання витрат на утримання дитини не покривається відповідними соціальними виплатами. Також актуальним стає збільшення житлової площі. Тому першочерговими заходами проактивної сімейної політики є підтримка у вирішенні проблем з житлом та зайнятістю. Ця підтримка має переконати сім'ї в тому, що з народженням дитини якість їхнього життя не погіршиться.

В цьому контексті ключовими заходами проактивної сімейної політики на сільських територіях є розроблення нових чи удосконалення діючих генеральних планів розвитку поселень та громад, упорядкування земельних ділянок, першочерговість розробки планів індивідуальної житлової забудови тощо.

Важливою є інституційна складова сімейної політики. Одночасна її реалізація на рівні держави, регіонів і громад – це перевірений досвід держав ЄС. Реформа децентралізації в Україні довела, що регіональні органи влади та органи місцевого самоврядування здатні виконувати функції, які до цього були виключно повноваженнями центральних органів влади.

Можливості органів місцевого самоврядування, зокрема територіальних громад, передусім полягають у створенні сприятливого середовища людської життєдіяльності. В компетенцію влади на рівні громади входить багато питань, які впливають на формування сімей та їхні прагнення до народження дітей: охорона здоров'я, соціальна допомога, дошкільні навчальні заклади, управління нерухомістю, управління земельними ресурсами, місцевий громадський транспорт, захист навколишнього середовища, комунальне житло, шкільна освіта, культура, заклади фізичної культури і туризму, у тому числі зони відпочинку та спортивні споруди, утримання об'єктів і споруд комунального призначення, адміністративних приміщень, реалізація програм стимулювання громадянської активності, співпраця та діяльність громадських організацій тощо. Рівень сприятливості середовища визначає демографічну привабливість громади для проживання, навчання і роботи, що в майбутньому може створити певну конкуренцію між громадами. Роль регіональної та місцевої влади полягає також у тому, щоб постійно вдосконалювати механізми співпраці з іншими зацікавленими сторонами в регіоні, а також з сусідніми регіонами з метою виявлення та використання потенціалу розвитку.

Регіональні стратегії та програми повинні мати чітку просімейну спрямованість і бути орієнтованими на підвищення демографічної привабливості регіону, збільшення

кількості робочих місць, активізацію підприємництва мешканців регіону, адаптацію освітньої пропозиції до потреб ринку праці та вдосконалення практичних навичок учнів та студентів, розширення доступу до дошкільних закладів освіти, розвиток відповідної інфраструктури, створення умов для професійного та сімейного життя, протидію безробіттю та активізацію регіональних ринків праці. Прикладом такої програми може бути комплексна Програма особливої демографічної зони до 2020 р. «Опольське для сім'ї» [23], що містить комплекс заходів, об'єднаних головною ціллю – зміцнення та використання демографічного потенціалу Опольського воєводства. Чотири тематичні пакети програми визначали її пріоритетні напрями реалізації: «Робота – безпечна сім'я», «Освіта і ринок праці», «Ясла та дошкільний заклад», «Золота осінь». З-поміж інших результатів, реалізація цієї програми сприяла збільшенню сумарного коефіцієнту народжуваності в Опольському повіті з 0,97 у 2011 р. до 1,6 у 2019 р. Досвід реалізації демографічної політики в Польщі вказує на доцільність залучення до діяльності місцевих громадських структур, неурядових організацій, громадських рухів, релігійних об'єднань, профспілок, роботодавців та їхніх об'єднань, наукових установ [5]. Доцільним є розроблення та реалізація подібних програм для Карпатського регіону чи його областей зокрема.

Варто пам'ятати, що лише довготривала та послідовна демографічна політика може уповільнити темпи скорочення чисельності населення, а в середньо- та довгостроковій перспективі сприятиме його стабілізації та структурному збалансуванню.

Як свідчить аналіз програмно-стратегічних документів областей Карпатського регіону, програмно-цільовий підхід до реалізації окремих заходів демографічної політики стосується визначених верств населення, зокрема, найбільш соціально вразливих, тому від них вагомих результатів у частині покращення демографічної ситуації в регіонах очікувати не варто. Однак з-поміж зазначених у стратегіях та програмах регіонального розвитку заходів є такі, що з огляду на свій просімейний та пронаталістський характер можуть бути перспективними у разі залучення більшого обсягу фінансування та створення накопичувального і відновлюваного інвестиційного ресурсу. Це – напрям «Підтримка індивідуального житлового будівництва на селі «Власний дім».

Загалом на загальнодержавному та регіональному рівні проактивні заходи сімейної політики, що доцільно використовувати для підвищення народжуваності у Карпатському регіоні України, можна об'єднати в кілька напрямів.

1. Податкові пільги. Сюди входить надання сім'ям пільгових кредитів на придбання житла чи збільшення житлової площі. Для сімей з однією дитиною – безвідсоткове кредитування, а при народженні другої та наступних дітей – звільнення від сплати частини кредиту. Крім цього – надання безвідсоткових позик на заведення домашнього господарства у сільській місцевості. Доцільно також розглянути можливість зменшення податків для батьків залежно від кількості дітей.
2. Інша фінансова допомога – субсидії на оренду житла, гранти на освіту, зменшення плати за житло, комунальні послуги, користування транспортом.

3. Гарантоване влаштування дитини у дитячий дошкільний заклад освіти. запровадження гнучких графіків їхньої роботи.
4. Забезпечення гнучких форм зайнятості для матерів, можливостей дистанційної роботи, зайнятості неповний робочий час (тиждень, день),
5. Пільгове медичне обслуговування, безкоштовні ліки та інші види допомоги для вагітних жінок та молодих мам.
6. Створення центрів дитячої опіки та ранньої освіти, мережі послуг по догляду за дітьми.
7. Податкові стимули підприємствам, які надають пропозиції та шляхи вирішення проблем працівників-батьків.

Заходи проактивної сімейної політики в Карпатському регіоні можуть здійснюватися в рамках проєктів, спрямованих на покращення середовища людської життєдіяльності у різних регіонах і типах поселень. В ЄС розроблений механізм фінансування через європейські структурні фонди (ESI), зокрема Європейський соціальний фонд (ESF+), Європейський сільськогосподарський фонд розвитку сільської місцевості (EAFRD) тощо. З 2018 р. держави ЄС визначають необхідність посилення фінансування через ESI проєктів, спрямованих на вирішення демографічних проблем, а саме старіння і втрат населення, демографічного навантаження, нездатності окремих регіонів залучати та утримувати людський капітал, що затверджено в окремій резолюції при визначенні пріоритетів посилення економічної, соціальної і територіальної згуртованості ЄС [24].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Російсько-українська війна загострила демографічну ситуацію в Україні та її регіонах. Потужні міграційні потоки, падіння народжуваності, зростання смертності, структурні демографічні деформації, погіршення якості життя – усі ці чинники суттєво збільшили ризики соціальної вразливості населення Карпатського регіону. Війна посилила темпи скорочення людності регіону, що зумовлює необхідність ужиття конкретних заходів стимулювання народжуваності. Варто враховувати, що народження дітей створює ризики загострення соціальної вразливості сім'ї, а застосування лише фінансових важелів (головно грошових виплат) не в змозі забезпечити вихід сім'ї з цього становища. Тому важливим є розроблення та реалізація таких заходів проактивної сімейної політики, які б одночасно стимулювали народжуваність і не погіршували добробут та загалом якість життя сім'ї.

Пронаталістська та просімейна політика повинна бути закріплена у стратегічних та програмних документах державного й регіонального рівня (в тому числі на рівні територіальних громад), що мають містити відповідні заходи, узгоджене виконання яких дасть змогу у короткостроковій перспективі уповільнити темпи скорочення чисельності населення, а в середньо- та довгостроковій – досягнути стабільного населення та знизити соціальну вразливість. Такі заходи повинні реалізовуватися передусім в напрямку усунення бар'єрів прийняття сім'єю рішень про народження дитини (дітей) та забезпечення їхніх потреб. Для цього має бути забезпечена підтримка у вирішенні житлових проблем, можливості поєднання роботи та виховання дітей, поширення гнучкої зайнятості, податкові пільги у житловому кредитуванні та навчанні дітей.

Подальші дослідження варто спрямовувати в напрямку напрацювань конкретних пропозицій щодо проактивних заходів сімейної політики до стратегічних документів областей та громад Карпатського регіону. Крім цього, слід активізувати розроблення цільових комплексних програм пронаталістського характеру відповідно до особливостей територіальних громад регіону.

Статтю підготовлено в межах НДР «Механізми проактивної політики зниження соціальної вразливості населення (на прикладі Карпатського регіону України)» (ДР № 0121U112014).

Список використаних джерел

1. Державна служба статистики України: сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 14.06.2023).
2. The Oxford Handbook of Family Policy Over The Life Course / Daly M., Pfau-Effinger B., Gilbert N., & Besharov D. J. (eds). Oxford Academic, 2023. URL: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780197518151.001.0001> (accessed 1 June 2023).
3. Li Zh.-D., Zhang B. Family-friendly policy evolution: a bibliometric study. *Humanities and Social Sciences Communications*. 2023. № 10 (303). URL: <https://doi.org/10.1057/s41599-023-01784-x> (accessed 1 June 2023).
4. Bürgisser R., Häusermann S. Family Policy. *The Oxford Handbook of Swiss Politics*. Oxford University Press, 2023. URL: https://www.researchgate.net/publication/369375408_Family_Policy#fullTextFileContent (accessed 1 June 2023).
5. Strategia Demograficzna 2040. Warszawa, 2021. URL: <https://www.gov.pl/attachment/e3a903eb-b93d-47e2-8407-b819652795ea> (accessed 21 May 2023).
6. Стратегія демографічного розвитку в період до 2015 року : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 24 червня 2006 р. № 879. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/879-2006-%D0%BF#Text> (дата звернення: 31.05.2023).
7. Карпатський регіон: актуальні проблеми та перспективи розвитку : монографія у 8 т. НАН України. Інститут регіональних досліджень; наук. ред. В.С. Кравців. Львів, 2013. Том 2 : Соціально-демографічний потенціал / відп. ред. У.Я. Садова. 2013. 454 с. URL: <http://ird.gov.ua/irdp/p20130001.pdf> (дата звернення: 14.06.2023).
8. Крімер Б. О. Особливості сімейної політики у великих містах в умовах демографічного переходу. *Демографія та соціальна економіка*. 2021. № 1(43). С. 19–37. URL: <https://doi.org/10.15407/dse2021.01.019> (дата звернення: 10.06.2023).
9. Крімер Б. Послуги з догляду за дитиною як складова сімейної політики у великому місті. *Демографія та соціальна економіка*. 2022. № 48(2). С. 78–94. URL: <https://doi.org/10.15407/dse2022.02.078> (дата звернення: 10.06.2023).
10. Черенько Л. Націленість соціальних програм на вразливі групи населення: сталі тенденції та перспективи. *Демографія та соціальна економіка*. 2023. № 51(1). С. 73–95. URL: <https://doi.org/10.15407/dse2023.01.073> (дата звернення: 10.06.2023).
11. Ничипоренко С.В. Молодіжна сімейна політика в Україні. Умань : Видавець «Сочінський», 2011. 217 с.
12. Афанасьєва Ю. Державне регулювання демографічних процесів у країнах Європейського Союзу: інструменти підтримки сім'ї. *Збірник наукових праць «Державне управління та місцеве самоврядування»*. 2015. Вип. 1(24). С. 70–78.
13. Janta B., Davies L. M., Jordan V., Stewart K. Recent trends in child and family policy in the EU – European Platform for Investing in Children: Annual thematic report. 2019. URL:

- <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=738&langId=en&pubId=8240&furtherPubs=yes> (accessed 30 May 2023).
14. Low Fertility in Europe. Is There Still Reason to Worry? / S. Hoorens et al. Santa Monica: RAND Europe, 2011. URL: <https://doi.org/10.7249/MG1080> (accessed 23 May 2023).
 15. Стратегія людського розвитку : затв. Указом Президента України від 2 червня 2021 р. № 225/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/225/2021#Text> (дата звернення: 12.06.2023).
 16. Регіональна стратегія розвитку Закарпатської області на період 2021–2027 років : затв. рішенням обласної ради 20.12.2019 №1630 (зі змінами, внесеними рішенням обласної ради від 01.10.2020 № 1840). URL: <https://carpathia.gov.ua/storage/app/sites/21/Economics/201001-1840p.pdf> (дата звернення: 12.06.2023).
 17. Стратегія розвитку Івано-Франківської області на 2021–2027 роки : затв. рішенням обласної ради від 21.02.2020 № 1381-34/2020. URL: <https://www.if.gov.ua/strategiya-rozvitku-ivano-frankivskoii-oblasti> (дата звернення: 12.06.2023).
 18. Стратегія розвитку Львівської області на період 2021–2027 років. Львів, 2019. URL: <https://loda.gov.ua/documents/49999> (дата звернення: 12.06.2023).
 19. Стратегія розвитку Чернівецької області на період до 2027 року. Чернівці, 2020. URL: <https://bukoda.gov.ua/storage/app/sites/23/uploaded-files/strategia-chernivetska-2027.pdf> (дата звернення: 12.06.2023).
 20. Про внесення змін до Комплексної програми надання житлових кредитів окремим категоріям громадян у Львівській області на 2021–2025 роки. Додаток 4 до розпорядження начальника обласної військової адміністрації від 13.12.2022 № 19/0/5-22ВА. Львівська ОВА: сайт. URL: <https://loda.gov.ua/documents/49892> (дата звернення: 12.06.2023).
 21. Комплексна соціально-економічна програма забезпечення молоді, учасників АТО та внутрішньо переміщених осіб житлом у Закарпатській області на 2018–2022 роки. Закарпатська ОДА: сайт. https://oda.carpathia.gov.ua/sites/default/files/imce/150618_socekonroz_mistobud_ato.pdf (дата звернення: 12.06.2023).
 22. Światłowski B. 6. Polityka demograficzna. Biała Księga Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej – wybrane zagadnienia. *Poliarchia*. 2014. № 2(3). P. 146–148. URL: <https://www.uj.edu.pl/documents/123362602/85075ad6-2438-467f-ba5c-6652695b20b4> (accessed 21 May 2023).
 23. Opolskie dla Rodziny. Program Specjalnej Strefy Demograficznej w województwie opolskim do 2020 roku. Opole, 2014. URL: <https://docplayer.pl/5037818-Opolskie-dla-rodziny-program-specjalnej-strefy-demograficznej-w-województwie-opolskim-do-2020-roku-zarząd-województwa-opolskiego.html> (accessed 31 May 2023).
 24. Report on strengthening economic, social and territorial cohesion in the European Union: the 7th report of the European Commission. Committee on Regional Development. 5.4.2018 – (2017/2279(INI)). URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-8-2018-0138_EN.html?redirect (accessed 27 May 2023).

References

1. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrayiny [State Statistics Service of Ukraine]. (2022). URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian] (accessed 14 June 2023).
2. Daly, M., Pfau-Effinger, B., Gilbert, N., & Besharov, D. J. (eds). (2023). *The Oxford Handbook of Family Policy Over The Life Course*. Oxford Academic, 2023. URL: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780197518151.001.0001> (accessed 1 July 2023).
3. Li, Zh.-D., & Zhang, B. (2023). Family-friendly policy evolution: a bibliometric study.

- Humanities and Social Sciences Communications*. 10(303). URL: <https://doi.org/10.1057/s41599-023-01784-x> (accessed 1 June 2023).
4. Bürgisser, R., & Häusermann, S. (2023). Family Policy. In: *The Oxford Handbook of Swiss Politics*. Oxford University Press. URL: https://www.researchgate.net/publication/369375408_Family_Policy#fullTextFileContent (accessed 1 June 2023).
 5. Strategia Demograficzna 2040 [Demographic Strategy 2040]. (2021). Warszawa. URL: <https://www.gov.pl/attachment/e3a903eb-b93d-47e2-8407-b819652795ea> [in Polish] (accessed 21 May 2023).
 6. Stratehiya demohrafichnoho rozvytku v period do 2015 roku [Demographic development strategy until 2015]. (2006). Approved by the resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated June 24, 2006 № 879. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/879-2006-%D0%BF#Text> [in Ukrainian] (accessed 31 May 2023).
 7. Sadova, U.Ya. (Ed.) (2013). Karpatskyi rehion: aktualni problemy ta perspektyvy rozvytku. T. 2. Sotsialno-demohrafichnyi potentsial. (Carpathian region: current problems and development perspectives. Vol. 2. Socio-demographic capacity – in Ukrainian). Lviv: NAS of Ukraine. Institute for Regional Research. URL: <https://ird.gov.ua/irdp/p20130002.pdf> [in Ukrainian] (accessed 14 June 2023).
 8. Krimer, B. O. (2021). Osoblyvosti simeinoi polityky u velykykh mistakh v umovakh demohrafichnoho perekhodu [Family Policy in Big Cities in Terms of Demographic Transition]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika – Demography and Social Economy*, 1 (43), 19–37. URL: <https://doi.org/10.15407/dse2021.01.019> [in Ukrainian] (accessed 10 June 2023).
 9. Krimer, B. O. (2022). Posluhy z dohliadu za dytynoiu yak skladova simeinoi polityky u velykomu misti [Childcare Facilities as a Component of Family Policy in a Big City]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika – Demography and Social Economy*, 2 (48), 78–94. URL: <https://doi.org/10.15407/dse2022.02.078> [in Ukrainian] (accessed 10 June 2023).
 10. Cherenko, L. (2023). Natsilenist sotsialnykh prohram na vrazlyvi hrupy naselennia: stali tendentsii ta povoienni perspektyvy [Targeting of Social Programs at Vulnerable Groups: Sustainable Trends and Post-War Prospects]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika – Demography and Social Economy*, 1 (51), 73–95. URL: <https://doi.org/10.15407/dse2023.01.073> [in Ukrainian] (accessed 10 June 2023).
 11. Nychyporenko, S.V. (2011). Molodizhna simeyna polityka v Ukrayini [Youth family policy in Ukraine]. Uman: Publisher «Sochinsky». [in Ukrainian].
 12. Afanasieva, Yu. (2015). Derzhavne rehulyuvannya demohrafichnykh protsesiv u krayinakh Yevropeyskoho Soyuzu: instrumenty pidtrymky simyi [State regulation of demographic processes in the countries of the European Union: family support tools]. *Derzhavne upravlinnya ta mistseve samovryaduvannya – State administration and local self-government*, 1(24), 70–78. [in Ukrainian].
 13. Janta, B., Davies, L. M., Jordan, V., & Stewart, K. (2019). Recent trends in child and family policy in the EU European Platform for Investing in Children: Annual thematic report. URL: <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=738&langId=en&pubId=8240&furtherPublish=yes> (accessed 30 May 2023).
 14. Hoorens, S., Clift, J., Staetsky, L., Janta, B., Diepeveen, S., Jones, M. M., & Grant, J. (2011). Low Fertility in Europe. Is There Still Reason to Worry? Santa Monica: RAND Europe. URL: <https://doi.org/10.7249/MG1080> (accessed 23 May 2023).
 15. Stratehiya lyudskoho rozvytku [Strategy of human development]. (2021). Approved by the Decree of the President of Ukraine dated June 2, 2021 № 225/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/225/2021#Text> [in Ukrainian] (accessed 12 June 2023).
 16. Rehionalna stratehiya rozvytku Zakarpatskoyi oblasti na period 2021–2027 rokiv [Regional development strategy of the Zakarpattia region for the period 2021–2027]. Approved by the

- decision of the regional council dated 12/20/2019 № 1630 (as amended by the decision of the regional council dated 10/01/2020 № 1840). URL: <https://carpathia.gov.ua/storage/app/sites/21/Economics/201001-1840p.pdf> [in Ukrainian] (accessed 12 June 2023).
17. Stratehiya rozvytku Ivano-Frankivskoyi oblasti na 2021–2027 roky [Development strategy of the Ivano-Frankivsk region for 2021–2027]. Approved by the decision of the regional council dated February 21, 2020 № 1381-34/2020. URL: <https://www.if.gov.ua/strategiya-rozvytku-ivano-frankivskoyi-oblasti> [in Ukrainian] (accessed 12 June 2023).
 18. Stratehiya rozvytku Lvivskoyi oblasti na period 2021–2027 rokov [Development strategy of the Lviv region for the period 2021–2027]. (2019). URL: <https://loda.gov.ua/documents/49999> [in Ukrainian] (accessed 12 June 2023).
 19. Stratehiya rozvytku Chernivetskoyi oblasti na period do 2027 roku [Development strategy of the Chernivtsi region for the period until 2027]. (2020). URL: <https://bukoda.gov.ua/storage/app/sites/23/uploaded-files/strategia-chernivetska-2027.pdf> [in Ukrainian] (accessed 12 June 2023).
 20. Pro vnesennya zmin do Kompleksnoyi prohramy nadannya zhytlovykh kredytiv okremym katehoriyam hromadyan u Lvivskiy oblasti na 2021–2025 roky. Dodatok 4 do rozporядzhennya nachalnyka oblasnoyi viyskovoyi administratsiyi vid 13.12.2022 № 719/0/5-22VA [On making changes to the Comprehensive Program for providing housing loans to certain categories of citizens in the Lviv Region for 2021–2025. Appendix 4 to the order of the head of the regional military administration dated 13.12.2022 No. 719/0/5-22BA]. (2022). Lviv Regional State Administration. URL: <https://loda.gov.ua/documents/49892> [in Ukrainian] (accessed 12 June 2023).
 21. Kompleksna sotsialno-ekonomichna prohrama zabezpechennya molodi, uchashnykiv ATO ta vnutrishno peremishchenykh osib zhytлом u Zakarpatskiy oblasti na 2018–2022 roky [Comprehensive socio-economic program for providing housing for youth, ATO participants and internally displaced persons in Zakarpattia Oblast for 2018–2022]. (n. d.). Zakarpattia Regional State Administration. URL: https://oda.carpathia.gov.ua/sites/default/files/imce/150618_socekonroz_mistobud_ato.pdf [in Ukrainian] (accessed 12 June 2023).
 22. Światłowski, B. (2014). 6. Polityka demograficzna [6. Demographic policy]. In: Biała Księga Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej – wybrane zagadnienia [The White Book of National Security of the Republic of Poland – selected issues]. *Poliarchia*, 2(3), 146–148. URL: <https://www.uj.edu.pl/documents/123362602/85075ad6-2438-467f-ba5c-6652695b20b4> [in Polish] (accessed 21 May 2023).
 23. Opolskie dla Rodziny [Opole for the Family.]. (2014). Program Specjalnej Strefy Demograficznej w województwie opolskim do 2020 roku [Program of the Special Demographic Zone in the Opolskie Voivodeship until 2020]. Opole. URL: <https://docplayer.pl/5037818-Opolskie-dla-rodziny-program-specjalnej-strefy-demograficznej-w-wojewodztwie-opolskim-do-2020-roku-zarząd-województwa-opolskiego.html> [in Polish] (accessed 31 May 2023).
 24. Report on strengthening economic, social and territorial cohesion in the European Union: the 7th report of the European Commission. (2018). Committee on Regional Development. 5.4.2018 – (2017/2279(INI)). URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-8-2018-0138_EN.html?redirect (accessed 27 May 2023).

PROACTIVE FAMILY POLICY MEASURES AS A TOOL TO REDUCE POPULATION SOCIAL VULNERABILITY IN THE CARPATHIAN REGION OF UKRAINE

Roman Tesliuk

*SI «Dolishniy Institute of Regional Research of NAS of Ukraine»,
4 Kozelnytska Str., Lviv, 79026,
e-mail: r.teslyuk@gmail.com; ORCID: 0000-0003-4562-1663*

Abstract. The Russian invasion of Ukraine significantly aggravated the socio-demographic problems in the Carpathian region. To prevent an excessive population decrease in the region, it is necessary to stimulate the birth rate. The purpose of the article is to substantiate proactive measures of family policy that will make it possible to increase the birth rate while avoiding the risks of aggravating the population's social vulnerability in the Carpathian region. The research used several general scientific and special research methods: the method of analysis and synthesis – to analyze the content and results of the implementation of state and regional strategies and programs; inductive and deductive methods – for formulating the main directions of implementation of proactive family policy measures; abstract-logical method – for theoretical generalizations and formation of conclusions. Analysis of regional development strategies and programs and measures to implement family policy in the oblasts of the Carpathian region proved the insufficient level of their influence on the demographic situation. To reduce the population decline rate in the region, it is necessary to strengthen existing and develop new programs and strategic documents at the state, regional, and local levels. First of all, this concerns the development of proactive measures of family policy, which should be implemented in the following directions: tax benefits and other financial support to families (depending on the number of children), improving the functioning of preschool educational institutions, providing flexible work forms for young mothers, preferential medical care for pregnant and young mothers, creation of child care and early education centers. Such measures should be implemented primarily to remove barriers to families making decisions about having children and providing for their needs.

Keywords: family policy, proactive measures, social vulnerability, pronatalist policy, Carpathian region of Ukraine.

*Стаття надійшла до редакції 23.05.2023
Прийнята до друку 29.06.2023*